

دانشگاه باقر العلوم «علیه السلام»

دانشکده: علوم سیاسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: علوم سیاسی

عنوان:

خط مشی های سیاسی قرآن

با تأکید بر نظرات آیت الله جوادی آملی

استاد راهنما:

دکتر غلامرضا بهروز لک

استاد مشاور:

دکتر سید محمد تقی آل غفور

نگارش:

حسین احمدی سفیدان

شهریور 1388

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به مهدی موعود امام زمان (عج)؛
او که ظهورش آرزوی همه کسانی است که دل به یاد
خدا داده‌اند و فرج او را می‌خوانند.
و تقدیم به بانوی کرامت فاطمه معصومه (س)
او که همانند برادرش آشنای همه غریبان است و در
کنار بارگاهش می‌توان آرامش را لمس کرد و با
تنهایی وداع کرد.

تشکر و تقدیر

به یقین اگر پژوهش حاضر ارزش علمی داشته باشد، مرهون راهنمایی و مشاوره اساتید فرزانه و گرانقدرم جناب آقای دکتر بهروز لک و جناب آقای دکتر آل غفور می باشد که در مواقع مختلف با گشاده رویی مرا پذیرفته، مورد لطف خویش قرار داده و دست نوشته هایم را با حوصله ی تمام مطالعه و راهنمایی های لازم را ارایه کردند، صمیمانه از بزرگواری هایشان سپاس گزارم. و از استاد عزیزم جناب آقای دکتر نجف لک زایی نیز نهایت تقدیر و تشکر را دارم.

از پدر و مادرم که سالیان سال به خاطر تحصیل دوری ام را تحمل و از همسرفرهیخته ام که سختیهای تحصیل را همواره برایم آسان نمود، کمال سپاس و امتنان را دارم.

چکیده

در جامعه اسلامی قرآن کریم اصلی ترین منبع برای سیاستگذاری و تعیین خط مشی است و اصول و خط مشی های کلان جامعه باید از قرآن استخراج و برای تعیین خط مشی های عمومی از آنها بهره جست و خط مشی های عمومی باید در راستای خط مشی های مستخرج از قرآن تعیین گردد. در این رساله به دنبال این هستیم که خط مشی های سیاسی قرآن را استخراج کرده با استفاده از آراء تفسیری حضرت آیت الله جوادی آملی و با بهره گیری از الگوی آقای دکتر سیدمهدی الوانی آنها را طبقه بندی کرده و بیان کنیم. بر این اساس خط مشی ها را به سه قسم، خط مشی های فراگیر (ابرخط مشی)، خط مشی های هادی و راهنما و خط مشی های عمومی تقسیم کرده ایم.

نقش ارزشها در خط مشی گذاری خیلی مهم است زیرا ارزشهای حاکم در هر جامعه، بر خط مشی های سیاسی و نحوه تعیین آنها آثار غیرقابل انکاری دارد، و از میان ارزشهای اسلامی با توجه به اهمیت و کاربردی که توکل و تقوا در خط مشی گذاری سیاسی و تصمیم گیری دارند، آنها را مورد بررسی قرار داده و آثار و فواید آنها را ذکر کرده ایم. خط مشی های سیاسی قرآن کریم را با توجه به چارچوب مطرح شده به دو قسمت ابرخط مشی های سیاسی قرآن و خط مشی های هادی سیاسی قرآن تقسیم کرده و توضیح داده شده است. با توجه به اینکه قرآن به کلیات پرداخته است بر این اساس خط مشی های عمومی مورد بررسی قرار نگرفته است چراکه خط مشی های عمومی در هر جامعه با توجه به موقعیت های سیاسی و اجتماعی فرق می کند. در هر حال خط مشی های عمومی باید در راستای ابرخط مشی و خط مشی های هادی تعیین گردد. همچنین خط مشی های سیاسی قرآن در عرصه سیاست داخلی و سیاست خارجی بیان گردیده است که به عنوان خط مشی های هادی و راهنمای سیاسی به شمار می روند.

واژه های کلیدی: قرآن، خط مشی، خط مشی سیاسی قرآن، جوادی

آملی، سیاسی، سیاستگذاری

فهرست مطالب

1	مقدمه:.....
1	طرح تفصیلی پژوهش.....
2	1- بیان مساله:.....
2	2- علت انتخاب موضوع و اهمیت آن:.....
3	3- سابقه پژوهش:.....
3	4- سوال اصلی پژوهش:.....
3	5- فرضیه های پژوهش:.....
3	6- مفاهیم و متغیرها:.....
3	خط مشی:.....
3	خط مشی های سیاسی:.....
3	قرآن:.....
3	خط مشی های هادی یا راهنما:.....
3	7- سوالات فرعی پژوهش:.....
4	8- پیش فرض های پژوهش:.....
4	9- اهداف پژوهش:.....
4	10- روش پژوهش:.....
4	11- روش گردآوری اطلاعات و داده ها :.....
4	12- روش تجزیه تحلیل اطلاعات و داده ها:.....

5	فصل اول: مفاهیم و کلیات
6	مقدمه
6	چیستی خط مشی سیاسی
6	تعریف خط مشی :
7	سیاست در لغت :
7	سیاست در اصطلاح :
7	تعریف اصطلاحی خط مشی سیاسی :
8	ابعاد الگوی خط مشی های سیاسی
8	2-1- خط مشی های فراگیری (ابرخط مشی) :
8	2-1-1- ویژگیهای اصلی خط مشی های فراگیری
8	2-1-1-1- دارابودن هدفهای کلی و فراگیری :
9	2-1-1-2- تعیین حد و مرز خط مشی های عمومی :
9	2-1-1-3- تعیین اولویت زمانی خط مشی گذاری عمومی :
9	2-1-1-4- تعیین میزان ریسک پذیری (قبول ریسک) :
9	2-1-1-5- تعیین حدود جزئی یا کلی بودن تغییرات در خط مشی :
10	2-1-1-6- تعیین میزان جامع یا محدود بودن خط مشی :
10	2-1-1-7- گرایش به تعادل یا جهش در خط مشی :
11	2-1-1-8- طراحی پیش فرضهای مربوط به آینده :
11	2-1-1-9- ایجاد بنیادهای نظری برای خط مشی ها :
11	2-1-1-10- تعیین میزان دستیابی به منابع و امکانات :
11	2-1-1-11- تعیین انواع شیوه ها و ابزارهای مورد نیاز خط مشی ها :
12	2-2- خط مشی های هادی و راهنما :

- 13-2-3- خط مشی های عمومی:..... 13
- 16-2-3-1- عمده ترین نقش های خط مشی عمومی 16
- 16-2-3-1-1- راهنمای عمل بودن در بخش عمومی و بطور کلی در جامعه..... 16
- 16-2-3-1-2- هماهنگ و همسو کننده اقدامات سازمانها، موسسات و اجزای مختلف موجود در جامعه..... 16
- 16-2-3-1-3- ارزیابی و کنترل کننده برنامه ها و اقدامات بخش عمومی در جامعه..... 16
- 16-2-3-1-4- نماینده و بیانگر منافع و مصلحت عامه مردم..... 16
- 16-2-3-1-5- روشن ساختن روح قوانین و مقررات حاکم بر جامعه 16
- 16-2-3-2- ویژگیهای خط مشی عمومی..... 16
- 16-2-3-2-1- پایداری:..... 16
- 16-2-3-2-2- آینده نگری واقع بین:..... 16
- 16-2-3-2-3- هدفداری:..... 16
- 17-2-3-2-4- عمومیت:..... 17
- 17-2-3-2-5- گستردگی:..... 17
- 17-2-3-2-6- نمایانگری:..... 17
- 17-2-3-3- انواع خط مشی عمومی:..... 17
- 17-2-3-3-1- خط مشی تشریحی:..... 17
- 17-2-3-3-2- خط مشی تحلیلی:..... 17
- 18-2-3-3-3- خط مشی تدبیری و اجرایی:..... 18
- 18-1- رابطه استراتژی و خط مشی گذاری 18
- 21-4- سیاستگذاری..... 21

- 4-1- ویژگی های سیاستگذاری 22
- 4-1-1- چند رشته ای (می ان رشته ای): 22
- 4-1-2- راه حل یابی: 22
- 4-1-3- هنجاری و ارزشی: 22
- 4-2- تفاوت سیاستگذاری عمومی و علوم سیاسی 23
- 4-2-1- از نظر تعاریف: 23
- 4-2-2- از نظر عرصه ی پژوهشی: 23
- 4-3- تفاوت سیاستگذاری و برنامه ریزی 23
- 4-3-1- سیاستگذاری، کلان نگر است اما برنامه ریزی خردنگر؛ 24
- 4-3-2- در سیاستگذاری، نگاه بلندمدت داریم؛ اما در برنامه ریزی کوتاه مدت؛ 24
- 4-3-3- در سیاستگذاری، معمولاً مقید به زمان نیستیم؛ ولی در برنامه ریزی دوره زمانی داریم؛ 24
- 5- جایگاه مباحث سیاسی در قرآن کریم 24
- جمع بندی 31

فصل دوم: نقش ارزش ها در خط مشی گذاری سیاسی Error! Bookmark not defined.

مقدمه ..... Error! Bookmark not defined.

1- توکل ..... Error! Bookmark not defined.

1-1- آثار و فواید توکل ..... Error! Bookmark not defined.

2- تقوا ..... Error! Bookmark not defined.

1-2- نقش تقوا در خط مشی گذاری سیاسی ..... Error! Bookmark not defined.

defined.

جمع بندی ..... Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. فصل سوم: ابعاد الگوی خط مشی های سیاسی قرآن

Error! Bookmark not defined...... مقدمه

Error! Bookmark not defined...... 1- ابر خط مشی های سیاسی قرآن

Error! Bookmark not defined...... 1-1 - خدامحوری

Error! Bookmark not defined...... 1-2- عدالت محوری

Error! Bookmark not defined...... 1-3- امنیت محوری

Error! Bookmark not defined. 2- خط مشی های هادی و راهنمای سیاسی قرآن

Error! Bookmark not defined. 2-1- حاکمیت شریعت و قوانین الهی در حکومت

Error! Bookmark not defined...... 2-2- امامت و رهبری

Error! Bookmark not defined...... 2-3- امت واحد

Error! Bookmark not defined...... 2-4- شورا و مشورت در امور

Error! Bookmark not defined...... 2-5- استقرار و گسترش عدالت

Error! Bookmark not defined...... 2-6- پایبندی به پیمانها و قراردادها

Error! Bookmark not defined...... 2-7- جهاد در راه خدا

Error! Bookmark not defined...... 2-8- قبول پناهندگی پناهجویان

Error! Bookmark not defined. 2-9- تشکیلات سیاسی و نظامی در جامعه

Error! Bookmark not defined...... 2-10- نفی سلطه بیگانه و استبداد

Error! Bookmark not defined...... 2-11- امر به معروف و نهی از منکر

Error! 2-12- ضرورت شناسایی گروه های مخالف حکومت اسلامی

Error! Bookmark not defined...... 2-13- جهان شمولی

Error! Bookmark not defined...... 2-14- صلح

- Error! Bookmark not defined.....** جمع بندی
- Error! Bookmark not defined.** فصل چهارم: خط مشی های سیاسی قرآن در عرصه داخلی
- Error! Bookmark not defined.....** مقدمه
- Error! Bookmark not defined.....** 1- حاکمیت الهی
- 1-1- ویژگی های خط مشی گذاری سیاسی براساس حاکمیت الهی
- Error! Bookmark not defined.....**
- Error! Bookmark not defined.....** 1-1-1- استکبار ستیزی
- Error! Bookmark not defined.....** 1-1-2- وحدت
- Error! Bookmark not defined.** 1-1-3- شناخت واقعی انسان و جهان
- Error! Bookmark not defined.....** 1-1-4- امنیت و آرامش
- Error! Bookmark not defined.....** 1-1-5- آزادی
- Error! Bookmark not defined.....** 1-1-6- نفی شرک
- Error! Bookmark not defined....** 2- اطاعت از رسول خدا و امامان معصوم (ع)
- Error! Bookmark not defined.....** 3- مردم سالاری دینی
- Error! Bookmark not defined.** 3-1- مشورت با مردم در تصمیم سازی ها
- Error! Bookmark not defined.** 3-2- مشارکت در اجرا و حق حاکمیت و تعیین سرنوشت
- Bookmark not defined.**
- Error! Bookmark not defined.....** 3-3- نظارت مردم بر مراکز قدرت
- Error! Bookmark not defined.....** 4- عدالت محوری
- Error! Bookmark not defined.....** 4-1- اقسام عدالت
- Error! Bookmark not defined.....** 4-1-1- عدالت اجتماعی:
- Error! Bookmark not defined.....** 4-1-2- عدالت اقتصادی:
- Error! Bookmark not defined.** 4-1-2-1- عدم وجود ربا در جامعه :

- defined.**
- Error! Bookmark not defined:** 2-2-1-4 حفظ اموال یتیمان
- defined.**
- Error! Bookmark not defined:** 3-2-1-4 فقر زدایی
- Error! Bookmark not defined:** 4-2-1-4 تشویق به انفاق عمومی
- defined.**
- Error! Bookmark not defined:** 3-1-4 عدالت قضایی
- Error! Bookmark not defined:** 5-امنیت
- Error! Bookmark not defined:** 1-5-امنیت سیاسی - اجتماعی
- Error! Bookmark not defined:** 1-1-5-امنیت فردی
- Error! Bookmark not defined:** 2-1-5-امنیت اجتماعی
- Error! Bookmark not defined:** 3-1-5-امنیت سیاسی
- Error! Bookmark not defined:** جمع بندی
- Error! Bookmark not defined:** فصل پنجم: خط مشی های سیاسی قرآن در عرصه خارجی
- defined.**
- Error! Bookmark not defined:** مقدمه
- Error! Bookmark not defined:** 1- دعوت و بسط محوری
- Error! Bookmark not defined:** 2- جهاد
- Error! Bookmark not defined:** 3- التزام و پایبندی به پیمانهای سیاسی
- Error! Bookmark not defined:** 4- نفی سبیل
- Error! Bookmark not defined:** 5- حفظ عزت اسلامی
- Error! Bookmark not defined:** جمع بندی
- Error! Bookmark not defined:** خاتمه: نتیجه گیری
- Error! Bookmark not defined:** فهرست منابع
- Error! Bookmark not defined:** الف- منابع فارسی

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

Error! Bookmark not defined...... ب - منابع عربی

Error! Bookmark not defined...... ج - منابع لاتین

مقدمه:

طرح تفصیلی پژوهش

1- بیان مساله:

حوزه سیاست یکی از حوزه های اصلی و مهم در بحث حکومت داری است. این حوزه در جوامع دینی باید با استفاده از منابع و متون دینی اداره و خط مشی گذاری شود. حکومت ایران نیز چون حکومتی دینی (اسلامی) است از این قاعده مستثنی نیست. با توجه به اینکه قرآن مهمترین و اصلی ترین و کاملترین منبع اسلامی است، بدون تردید دارای خط مشی های سیاسی می باشد. در این رساله سعی بر این است که خط مشی های سیاسی قرآن در عرصه داخلی و خارجی و نقش ارزشها در خط مشی گذاری سیاسی حاکم را با استفاده از نظرات حضرت آیه ... جوادی آملی استخراج و به تفصیل بیان گردد. آنچه در این رساله حائز اهمیت است بیان اصول کاربردی است که می بایست در سیاستگذاری ها مورد توجه قرار گیرد.

2- علت انتخاب موضوع و اهمیت آن:

احساس خلاء و نیازی که در این زمینه وجود داشت باعث انتخاب این موضوع شد و با توجه به اهمیت قرآن و وجود خط مشی های سیاسی مهم و کلیدی در آن، این قابلیت را دارد که خط مشی های سیاسی آن استخراج و در سیاستگذاری ها مورد استفاده قرار گیرد. خصوصاً در جمهوری اسلامی ایران که یک کشور مسلمان است باید خط مشی گذاری سیاسی آن نیز مبتنی بر قرآن و سایر منابع دینی باشد.

3- سابقه پژوهش:

تاکنون پژوهشی در این حوزه صورت نگرفته است ولی در سایه زمینه ها مانند اصول فکر سیاسی در قرآن که توسط آقای تیجانی نوشته شده و به زبان عربی می باشد، سیاست و حکومت در قرآن (کاظم قاضی زاده)، آموزه های سیاسی قرآن (ابوالحسن حسینی) و همچنین یکی دو مقاله در مورد تفسیر سیاسی در قرآن تاحال نوشته شده است.

4- سوال اصلی پژوهش:

مهمترین خط مشی های سیاسی در قرآن کریم با بهره گیری از دیدگاه های تفسیری آی ه ا... جوادی آملی چیست؟

5- فرضیه های پژوهش:

مهمترین خط مشی های سیاسی قرآن دعوت به یتکاپرستی، بسط و گسترش عدالت، برقراری قسط، نفی سبیل، التزام و پایبندی به پیمانهای سیاسی و جهاد می باشد.

6- مفاهیم و متغیرها:

خط مشی، خط مشی های سیاسی قرآن، خط مشی های هادی یا راهنما
خط مشی: عبارت است از خط سیر و راهی است که انسان در پیش رو دارد.
خط مشی های سیاسی: به خط مشی های گفته می شود که انعکاس مستقیم ارزشها و سیاست های اصلی حاکم بر جامعه بوده و جنبه کلی داشته باشند.
قرآن: کتاب آسمانی و مهمترین منبع برای خط مشی گذاری در جامعه اسلامی است.
خط مشی های هادی یا راهنما: اصول و پایه های خط مشی گذاری هستند.

7- سوالات فرعی پژوهش:

7-1- مراد از خط مشی سیاسی چیست و چگونه می توان آن را مدلسازی نمود؟

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

7-2- نقش ارزش ها در خط مشی های سیاسی چیست؟

7-3- خط مشی های سیاسی قرآن در عرصه داخلی چیست؟

7-4- خط مشی های سیاسی قرآن کری م در عرصه خارجی چیست؟

8- پیش فرض های پژوهش:

8-1- قرآن قانون کامل الهی است که همه ابعاد حیسات انسانی را در بر گرفته و راه و

رسم زندگی و سعادت و کمال آدمی در آن پیش بینی شده است.

8-2- در قرآن برای تمام عرصه ها برنامه و خطوطی بیان شده است. عرصه سیاسی

هم نمی تواند بدون خطوط باشد.

9- اهداف پژوهش:

9-1- استخراج خط مشی های سیاسی قرآن کری م

9-2- بیان نقش ارزشها در خط مشی های سیاسی

9-3- بیان قابلیت کاربرد بودن خط مشی های سیاسی قرآن کری م در عرصه

سیاست داخلی و خارجی

10- روش پژوهش:

تفسیری

11- روش گردآوری اطلاعات و داده ها :

کتابخانه ای

12- روش تجزیه تحلیل اطلاعات و داده ها:

تحلیل محتوایی با بهره گیری از الگوی خط مشی گذاری دکتر سیدمهدی الوانی

فصل اول:

مفاهیم و کلیات

مقدمه

قرآن کتاب هدایت است و بی‌شتر به ساختار جامعه توجه دارد خیلی‌ها عنایت داشته تا ساختار جامعه، ساختاری سالم و سعادت بخش باشد، این که ساختار جامعه چگونه باید باشد قرآن به آن خیلی اهمیت داده است. یکی از مسائلی که در ساختار جامعه حائز اهمیت است خط مشی گذاری سیاسی است.

در این فصل سعی بر این است مفاهیم و کلیات خط مشی سیاسی را تعریف نموده و ابعاد الگوی خط مشی‌های سیاسی در سه بخش «ابرخط مشی، خط مشی هادی و راهنما و خط مشی عمومی» بیان می‌شود. در کنار این مباحث با توجه به اهمیت موضوع، به رابطه بین خط مشی گذاری و استراتژی و همچنین به تفاوت آن با سیاستگذاری و تفاوت سیاستگذاری با علوم سیاسی و برنامه ریزی پرداخته شده است. و در نهایت جایگاه مباحث سیاسی در قرآن و نقش آنها در خط مشی گذاری سیاسی جامعه اسلامی بیان شده است.

چیستی خط مشی سیاسی

تعریف خط مشی: خط مشی عبارت از خط سیر و راهی است که انسان در پیش رو دارد.^۱ و برای رسیدن به اهداف خود باید این مسیر را بپیماید. این تعریف کلی خط مشی بود اما یک سری خط مشی‌های سیاسی داریم که در عرصه حکومت‌داری برای خط مشی گذاری از آنها استفاده می‌شود.

۱- محمد معین، فرهنگ فارسی، تهران، انتشارات امیرکبیر.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

سیاست در لغت: سیاست واژه ای عربی است که ریشه « سوس » گرفته شده است. سوس به معنی ریاست است و زمانی که کسی را به ریاست برسانند گویند: سوسوه و اساسوه.^۱ در فارسی، سیاست به معنای پاس داشتن ملک، نگاه داشتن، حفاظت، نگاهداری، حراست، حکم راندن بر رعیت، رعیت داری کردن، ریاست و داوری است.^۲

سیاست در اصطلاح:

«علم سیاست، رشته ای از آگاهی اجتماعی است که وظیفه آن شناخت منظم اصول و قواعد حاکم بر روابط سیاسی میان نیروهای اجتماعی در داخل یک کشور، و روابط میان دولتها در عرصه بین المللی است.»^۳ هارولد لاسول سیاست را چنین تعریف می کند: «سیاست علمی است که به ما می آموزد چه کسی می برد، چه می برد، کجا می برد، چگونه می برد، چرا می برد؟»^۴

تعریف اصطلاحی خط مشی سیاسی:

خط مشی های سیاسی یک حکومت، اصولی هستند که بوسیله مراجع ذی صلاح در کشور وضع شده اند و به عنوان الگو و راهنما، اقدامات و فعالیت های لازم در جامعه را رهبری می کنند.^۵

خط مشی گذاری را می توان این گونه بیان کرد که به تشریح فرآیند سیاست گذاری، اجرای سیاست ها، جاسازی داده ها و تهیه تفسیرهای می پردازد که به مسائل سیاست گذاری در یک زمان خاص، مربوط می شود. رویکرد سیاست گذاری بر آن نیست که انرژی را بی هوده صرف عناوین موضوعی گوناگون کند، بلکه توجه آن بر مسائل

1 - لسان العرب، ج 6، ص 107

2 - علی اکبر دهخدا، لغت نامه، ج 9، واژه سیاست

3 - عبدالرحمن عالم، بنیادهای علم سیاست، نشر نی، تهران، 1376، ص 31

4 - همان، ص 22

5 - سید مهدی الوانی، تصمیم گیری و تعیین خط مشی دولتی، تهران، چاپ سیزدهم، سمت، ص ۲۲.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

بنیادین و اغلب فراموش شده ای است که در تطبیق انسان با جامعه ظاهر می شوند. رویکرد سیاستگذاری بدان معنایست که یک دانشمند، در جمع آوری یا تفسیر داده ها، عینیت گرای بی را به کنار نهد یا آن که دست از کامل کردن ابزارهای تحقیق خود بردارد. سیاستگذاری بر انتخاب مسائلی تاکید دارد که در ارزش های هدف فرد دانشمند و استفاده از عینیتی دقیق و حداکثر هوش فنی در اجرای پروژه های تهیه شده، مشارکت داشته باشد.¹ آن چیزی که در سیاستگذاری اهمیت دارد و باید بر آن تاکید کرد تعین خط مشی است.

ابعاد الگوی خط مشی های سیاسی

2-1- خط مشی های فراگیر (ابرخط مشی):²

خط مشی های فراگیر حاوی پیش فرضها، معیارها، الگوها و رهنمودهای است که خط مشی های عمومی باید از آنها تبعیت کنند. این خط مشی ها در واقع نوعی ابرخط مشی های جزئی و قابل تمایزند. خط مشی های فراگیر، آیینیه تمام نمایی از ایدئولوژیها، ارزشها، شرایط اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در یک جامعه خاص می باشند.

2-1-1- ویژگیهای اصلی خط مشی های فراگیر

2-1-1-1- دارابودن هدفهای کلی و فراگیر:

هدفهای کلی بخش اصلی خط مشی های فراگیر را تشکیل می دهند و تصمیم گیرندگان در انتخاب خط مشی های عمومی، از آنها بهره فراوان می برند. به عنوان مثال اهدافی چون استقلال و آزادی، حفظ تمامیت ارضی کشور، توسعه اقتصادی و.. در خط مشی

1 - واین پارسونز، مبانی سیاستگذاری عمومی و تحلیل سیاست ها، مترجم حمیدرضا ملک محمدی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، 1385، ج 1، ص 42

2 - megapolicy

فراگیری، اجزای اصلی و عمده را تشکیل می دهند.

2-1-1-2- تعیین حد و مرز خط مشی های عمومی :

خط مشی های فراگیری باید تعیین کننده حد و مرز خط مشی های عمومی باشند. به عبارت دیگر، باید حیطة خط مشی های عمومی، در خط مشی های فراگیری معین شود. خط مشی های فراگیری مشخص می سازد که هر خط مشی عمومی، به چه سازمانها و مراجعی مرتبط می شود، تا کجا نفوذ می کند و تا چه حدی قدرت عمل دارد.

2-1-1-3- تعیین اولویت زمانی خط مشی گذاری عمومی:

خط مشی های فراگیری، تعیین کننده اهداف زمانی خط مشی های عمومی می باشند، این بُعد خط مشی های فراگیری، مشخص می کند که چه خط مشی های بی باقی بلافاصله عملی گردند و چه خط مشی های بی باقی به مرور زمان به انجام رسند. به عبارت دیگر، خط مشی های فراگیری، تعیین کننده زمان مناسب است که بی باقی خط مشی ها در آن زمان اجرا گردند. در خط مشی های فراگیری رابطه بین زمان مورد نیاز و تحقق هدف ها سنجیده می شود و اولویت زمانی خط مشی ها معین می گردد. در این راه مسائلی هست مانند حساسیتهای سیاسی، بحرانی بودن اوضاع اجتماعی، احتیاج فوری به برآوردن یک نیاز و آماده نبودن جامعه برای پذیرش بعضی از مسائل، بر مهلت زمانی خط مشی ها و اولویت آنها تأثیر می گذارد.

2-1-1-4- تعیین میزان ریسک پذیری (قبول ریسک):

این جنبه از خط مشی های فراگیری، میزان مخاطره و ریسکی را که در خط مشی های عمومی می تواند مورد قبول باشد، معین می سازد. این خصوصیت خط مشی به تصمیم گیرندگان کمک می کند تا میزان معقول ریسک را در خط مشی های مورد نظر خود دریابند. مسلماً خط مشی های بی که تغییرات عمده ای در بردارند، نسبت به خط مشی های بی که هدفشان تغییرات جزئی است، مخاطره بیشتری را دنبال خواهند داشت.

2-1-1-5- تعیین حدود جزئی یا کلی بودن تغییرات در خط مشی:

این جنبه از خط مشی فراگیری که با خصوصیت قبلی مرتبط است، در تعیین میزان وسعت و تغیریات، عمق تغیریات و زمان آنها خلاصه می شود. در این جزء از خط مشی فراگیری تصمیم گیرندگان در می یابند که میزان تغیریات در خط مشی های مورد نظر، از سه جنبه فوق، بایددر چه حدی باشد. همانطور که قبلاً اشاره شد، هر قدر میزان متغیر بودن خط مشی، بالا باشد ریسک پذیری آن هم بیشتتر خواهد شد. البته ذکر این نکته ضروری است که تغیریات برنامه ریزی شده در خط مشی ها، می تواند با حداقل ریسک توأم باشد. مثلاً استفاده از مطالعات راهنما برای انجام دادن تغیریات عمده در خط مشی ها، راهی است که از میزان ریسک، در حد قابل توجهی می کاهد و میزان عملی بودن تغیریات را روشن می سازد.

2-1-1-6- تعیین میزان جامع یا محدود بودن خط مشی:

همانطور که از عنوان این خصوصیت خط مشی فراگیری بر می آید این جزء تعیین کننده میزان وسعت و محدودیت خط مشی های عمومی در موارد و وضعیتهای گوناگون است. بعنوان مثال یک خط مشی که با موضوع رفاه اجتماعی سروکار دارد، نسبت به خط مشی دیگری که درباره بازآموزی است، از وسعت و جامعیت بیشتتری برخوردار است. بایددیادآور شد، خط مشی ای که جامعتر و وسیعتر باشد، لزوماً از سایر خط مشی ها، مهمتر به شمار نمی آید.

2-1-1-7- گرایش به تعادل یا جهش در خط مشی:

سؤالی که در این جنبه از خط مشی فراگیری بدان پاسخ داده می شود این است که خط مشی های عمومی در نیل به اهدافشان، تا چه حدی بایدد جهشی یا برعکس، متعادل و تدریجی عمل نمایند. به عنوان مثال در صورتی که تغیریات بنیادی، ضمن یک خط مشی جامع مورد نظر باشد، بطور متعادل و تدریجی بهتر می توان به نتیجه رسید در حالی که در خط مشی های محدود، روش جهشی قابلت عمل بیشتتری را داراست.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

2-1-1-8- طراحی پیش فرضهای مربوط به آینده:

مسلماً وضعیت فعلی قابل تعمی م به بسیاری از شرایط آتی نخواهد بود و خط مشی های آینده، بای د خصوصیات خاص زمانی خود را داشته باشند. در این وجه از خط مشی فراگیری، پیش فرضهای ی که در مورد آینده طراحی شده است و خط مشی های عمومی که بای د از آنها تبعیت کنند، مشخص می گردند.

2-1-1-9- ایجاد بنیادهای نظری برای خط مشی ها:

خط مشی های فراگیری می توانند در بر گیری بنیادهای نظری خط مشی های عمومی باشند. نظریه های سیاسی، تئوری های مدیریتی، تئوری های رفتاری و سایر تئوری های مربوط، می توانند اساس نظری خط مشی های عمومی را تشکیل دهند و در خط مشی های فراگیری بی ان شوند.

2-1-1-10- تعیین میزان دستیابی به منابع و امکانات:

خط مشی های فراگیری، گویای منابع و امکاناتی هستند که خط مشی های عمومی در اختیار خواهند داشت. منابع قابل تخصیص به خط مشی های عمومی، در این جنبه از خط مشی های فراگیری، معین می گردد و راهنمای تصمیم گیری رندگان در انتخابهای شان خواهد بود.

2-1-1-11- تعیین انواع شیوه ها و ابزارهای مورد نیاز خط مشی ها:

وسائل، ابزارها و شیوه های ی که خط مشی های عمومی در نیل به اهدافشان، می توانند از آنها بهره مند شوند در این جنبه از خط مشی های فراگیری، معین می گردد. احصا و تعینی این شیوه ها و ابزارها، به تصمیم گیری رندگان کمک می کند تا روشها و وسایل کارآمد را شناخته، آثار مثبت و منفی هر ی ک را تشخیص دهند و پس از ارزیابی صحیح در جای خود از آنها استفاده کنند.

2-2- خط مشی های هادی و راهنما:

در واقع خط مشی های راهنما، اصول و پایه های خط مشی گذاری هستند. خط مشی های هادی، به تصمیم گیرندگان اطلاعات کافی ارائه می دهد و با توجه به فضای فرهنگی و اجتماعی آنان را با فرهنگ خط مشی گذاری و نحوه مطلوب تعیین خط مشی، آشنا می کند.

هر اندازه در زمینه خط مشی های راهنما، سرمایه گذاری بیشتر شود و زمان و نیروی بیشتری صرف گردد، در خط مشی های عمومی آثار مفیدی به جای خواهد گذاشت و کار خط مشی گذاری با سهولت و اثربخشی بیشتری انجام خواهد گرفت.

به کمک خط مشی های راهنما، می توان شیوه های مناسب خط مشی گذاری را در وضعیت های مختلف شناخت و از خطاها و مخاطراتی که در سر راه خط مشی گذار وجود دارد، خود را در امان داشت و راه و رسم منظم و قابل اعتمادی برای خط مشی گذاری عمومی ارائه داد که در شرایط مختلف کارساز و موثر باشد.

برای طراحی و تنظیم خط مشی های راهنما یا هادی، باید ابتدا ارزشهای حاکم بر جامعه و نظام سیاسی کشور را شناخت و اولویت های آنها را معین کرد، سپس امکانات و منابع و ظرفیتهای واقعی موجود در جامعه را شناسایی نموده، محدودیتهای، مسائل و مشکلات جامعه را نیز در نظر گرفت و سپس پایه های خط مشی های هادی را بر نتایج حاصل از این بررسی ها استوار نمود. در این مرحله، نگرش نظامگرا و بررسی همه جانبه و جامع به وضع موجود در جامعه، بسیار ضروری و کارساز خواهد بود.^۲

برخی از خط مشی های سیاسی قرآن بعنوان خط مشی هادی و راهنما به حساب می آیند که باید از قرآن استخراج و در سیاستگذاری و تعیین خط مشی از آنها استفاده نمود. خط مشی های سیاسی قرآن بعنوان پایه و اصول خط مشی گذاری به حساب می آیند و خط مشی های عمومی براساس آنها اتخاذ می شوند.

1 - metapolicy

۲- همان، ص ۳۰.

2-3- خط مشی های عمومی¹:

خط مشی عمومی عبارت است از تصمیمیها و سیاستهای ی که بوسیله مراجع مختلف بخش عمومی از قبیل مجلس، دولت و قوه قضائیه که نماینده حفظ منافع عمومی جامعه می باشد، اتخاذ می گردد. دولت در مفهوم کلی، یک نهاد قانونی خط مشی گذاری عمومی است و به صورتهای مختلف مانند قوانین، ضابطه ها و مقررات به تعین خط مشی عمومی می پردازد. برای خط مشی عمومی تعاریف مختلفی بیان شده است که چند مورد از آنها را بیان می کنی م:

خط مشی عمومی عبارت است از یک سلسله اقدامات هدفدار که بوسیله یک فرد یا گروهی از افراد که قدرت و مشروعیت خط مشی گذاری را دارا باشند، برای مقابله و رفع یک مشکل عمومی شکل می گی رد.

خط مشی عمومی عبارت است از راه و روشهای ی که راهنمای تصمیم گیری رندگان در جامعه می باشد.

خط مشی عمومی سیاستهای ی است که برای هماهنگی و انسجام هدفهای نظام موجود در جامعه اعمال می شود و بازتاب ارزشهای ی می باشد که جامعه و دولت بدانها پای بند می باشند.

خط مشی عمومی عبارت است از اصولی که به تصمیمیها جهت می دهد و موجب ارتباط و تداوم اقدامات مراجع تصمیم گیری رنده می گردد.

خط مشی عمومی متشکل از یک سلسله ارزشهای ی است که پشتوانه اقدامات دولت و سایر مراجع تصمیم گیری رنده در جامعه قرار می گی رد.

خط مشی عمومی مشخص کننده بایدها و نبایدها در جامعه و سازمانهاست و معین می کند که چه فعالیتهای و اقداماتی در بخش عمومی باید انجام پذیرد و چه اقداماتی نباید انجام گی رد. خط مشی عمومی بی انگر فرهنگ، نظام اقتصادی و اولویتهای مورد قبول جامعه

---

1 - publicpolicy

است.^۱

خط مشی عمومی اصولی کلی در مورد هدفهای نظام و مسئولیتهای بی است که هر بخش باید عهده دار گردد.

خط مشی عمومی وسیله ای برای تعیین اولویتها در انجام دادن امور و فعالیتها در جامعه است. به بیان دیگر همانگونه که هدفها، نتایج مورد نظر را مشخص می کنند و برنامه ها، راه رسیدن به آنها را روشن می سازند خط مشی ها راهنمای عمل بوده اولویتها و بایدها و نبایدها را معین می کنند، خط مشی عمومی نیز نشان دهنده خطوط کلی در فعالیتها و اقدامات بخش عمومی است.^۲

خط مشی عمومی نتیجه و حاصل تصمیمهای سیاسی مقامات بالای جامعه در مورد تخصیص و توزیع منابع وامکانات بخش عمومی است.^۳

خط مشی عمومی تبلور خواسته ها و انتظارات بخش عمومی است که در فرایند تصمیم گیری عمومی بصورت قوانین و مقررات تجلی می کنند.

خط مشی عمومی راه و رسم ارادی و توأم با قصد و نیت قبلی، برای تعیین خطوط کلی برنامه های بخش عمومی است، بدین جهت آداب و رسوم که جامعه در طول زمان بدانها خو گرفته و براساس آنها رفتار می کند، خط مشی عمومی به شمار نمی آید.

خط مشی عمومی قانون انتخاب راه و رسم و تصمیم گیری است.^۴

خط مشی عمومی راهنمای بی است که چگونگی توجیه و تفسیر وظایف و نحوه

انجام دادن آنها را در جامعه معین می سازد.^۵

خط مشی عمومی عبارت از تشکل و یکپارچگی ارزشها در فعالیتها و اقدامات بخش

عمومی است.

1- حسن بنیان، *خط مشی گذاری عمومی برای تقویت فرهنگ توسعه در ایران*، تهران، امیرکبیر، 1386، ص 181
 2-Y.Dror,Public Policymaking Reexamined,San Francisco:Chandler 1968,p.14.
 3-Brian Smith p.15
 4-R.I.Ackoff,Corporate Planning N.Y.:John Wiley 1970,p.42.
 5-Peter Self,Administrative Theories and Politics,London:Allen & Unwin,1972,p.67.

خط مشی عمومی یک سلسله اصول و موازینی است که اجزای موجود در نظام کشور را با هم هماهنگ می سازد. این اصول ممکن است به صراحت در قوانین و مقررات انعکاس یافته باشد، یا بطور تلویحی مطرح گردیده و انعکاس قانونی نداشته باشد. خط مشی های تلویحی در جامعه رعایت می شوند اما جنبه قانونی و رسمی ندارند. بدین ترتیب، اگر چه خط مشی های عمومی معمولاً بصورت قانون درآمده اند، اما همواره کلی تر و فراگیری تر از قوانین خاص می باشند و همچنانکه اشاره شد گاهی صورت قانونی ندارند ولی لازم است رعایت شوند.¹

خط مشی عمومی اصولی کلی اند که از ارزشهای حاکم بر جامعه، ایـدئولوژی و ساختار اجتماعی و سیاسی موجود در کشور نشأت گرفته، بعنوان الگوی اصلح در عملکردها و اقدامات جامعه، به کار می روند. بدین ترتیب ارزشها، جهان بینی و ساخت اجتماعی - سیاسی موجود در جامعه اجزای تشکیلی دهنده خط مشی عمومی اند. به عبارت دیگر خط مشی عمومی، الگوی کلی فعالیتهای دولت در یک زمینه خاص می باشد که دارای هدف و مقصودی است.

با توجه به تعریفی که در مورد خط مشی عمومی ارائه شد، می توان عمده ترین نقشهای آن را به شرح زیر بیان کرد:

1- حسن بنیانیان، فرهنگ و توسعه؛ خط مشی گذاری برای تقویت فرهنگ توسعه در ایران، پیشین، ص 181

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

2-3-1- عمده ترین نقش های خط مشی عمومی

2-3-1-1- راهنمای عمل بودن در بخش عمومی و بطور کلی در جامعه.

2-3-1-2- هماهنگ و همسو کننده اقدامات سازمانها، موسسات و اجزای مختلف موجود در جامعه.

2-3-1-3- ارزیابی و کنترل کننده برنامه ها و اقدامات بخش عمومی در جامعه.

2-3-1-4- نماینده و بیانگر منافع و مصلحت عامه مردم.

2-3-1-5- روشن ساختن روح قوانین و مقررات حاکم بر جامعه^۱

2-3-2- ویژگیهای خط مشی عمومی

2-3-2-1- پایداری:

یکی از خصوصیات عمده خط مشی عمومی، عمر نسبتاً طولانی آن است. خط مشی های عمومی باید به گونه ای طراحی و وضع شوند که از انعطاف کافی برخوردار بوده، پویایی لازم را حفظ کنند و زمان نسبتاً درازی، قابلیت کاربرد و استفاده داشته باشند. خط مشی عمومی باید بتواند با محیط متغیر و متحول اطراف خود تطبیق یافته، به نیازهای گوناگونی در طول زمان پاسخ دهد.

2-3-2-2- آینده نگری واقع بین:

خط مشی عمومی به آینده نظر دارد و می کوشد تا با توجه به واقعیت های موجود، خطوط کلی و جهت گیری های اساسی جامعه را معین سازد.

2-3-2-3- هدفداری:

یکی دیگر از خصوصیات خط مشی عمومی، هدفدار بودن آن است، خط مشی های عمومی به طور ارادی و از روی قصد و نیت قبلی، تنظیم و وضع می گردند و هدف معینی را دنبال می کنند.

۱- سید مهدی الوانی، *تصمیم گیری و تعیین خط مشی دولتی*، پیشین، ص ۲۲.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

2-3-2-4- عمومیت:

خط مشی‌های عمومی جنبه عام دارند و برای کل جامعه وضع می‌گردند.

2-3-2-5- گستردگی:

خط مشی‌های عمومی، گسترده و فراگیرند و اهداف و مقاصد متعددی را در زیر چتر خود قرار می‌دهند. خط مشی‌های عمومی جزئی و خاص نیستند و حیطة نسبتاً وسیعی را در برمی‌گیرند.

2-3-2-6- نمایانگری:

یکی دیگر از ویژگیهای خط مشی عمومی، متجلی کردن ویژگیهای نظام و سیستمی است که در آن شکل می‌گیرد، فرهنگ و ارزشها، ایدئولوژی و جهان‌بینی، نگرشهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، پیشرفتهای فنی و تکنولوژی، همه در خط مشی‌های عمومی نمود دارند و خط مشی عمومی مظهر و نشانه‌ای از آنهاست.^۱

2-3-3-3- انواع خط مشی عمومی:

طبقه‌بندی‌های مختلفی برای خط مشی‌های عمومی کرده‌اند که در اینجا با توجه به موضوع بحث فقط یکی از آنها بیان می‌شود.

2-3-3-1- خط مشی تشریحی:

از امر و نهی‌ها و حقوق و تکالیفی که از مکتب و اعتقادات مشروع مردم سرچشمه می‌گیرد و خطاب آنها به کل جامعه می‌باشد.

2-3-3-2- خط مشی تحلیلی:

اصول مقرر سیاسی را، مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد تا بدین ترتیب امر و نهی‌ها و حقوق و تکالیف و حدود هر یک کاملاً روشن گردد.

۱- همان، ص ۲۵.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

2-3-3-3- خط مشی تدبیری و اجرایی:

هدفهایی است که اداره‌کنندگان جامعه، بر مبنای خط مشی تشریحی و با استمداد از خط مشی تحلیلی، برای جهت بخشیدن به اوضاع کشور و مردم و رفع مشکلات و نابسامانیها، به آن می‌اندیشند و برنامه‌ریزی و سازماندهی می‌کنند.^۱ در کشور ما هم مشابه تقسیم‌بندی فوق سه قوه، کار خط مشی‌گذاری را انجام می‌دهند.

الف) خط مشی‌های تقنینی که بوسیله قوه مقننه و مجلس وضع می‌گردند.

ب) خط مشی‌های اجرایی که بوسیله قوه مجریه وضع و تنظیم می‌شوند.

پ) خط مشی‌های قضایی که بوسیله قوه قضائیه وضع می‌گردد.^۲

اجرای خط مشی را می‌توان به مفهوم برون‌دادها یا قلمروی از اهداف برنامه‌ریزی شده که مورد حمایت قرار می‌گیرند تعریف کرد و آن مرحله‌ای از فرایند خط مشی است که بلافاصله بعد از آن به تصویب رسیدن خط مشی و جنبه قانونی پیدا کردن آن، اتفاق می‌افتد.^۳

1- رابطه استراتژی و خط مشی‌گذاری

در این بخش یک سوال مطرح می‌شود اینکه چه تفاوتی بین استراتژی و خط مشی وجود دارد؟ در جواب باید گفت: استراتژی، الگوی تصمیم‌ها در یک سازمان است که اهداف، مقاصد و جهت‌گیری‌های سازمان را بیان می‌کند، استراتژی‌ها، باید دراز مدت و جامع باشند و تمامی برنامه‌های سازمان را دربرگیرند. به عبارت دیگر، استراتژی‌ها را می‌توان مجموعه برنامه‌های کلی و جامعی دانست که با توجه به منابع و امکانات سازمان، طریقی نیل به آرمانها و اهداف عالی سازمان را معین می‌سازد.

۱- همان ص ۲۶ به نقل از محمد هاشمی، *از سیاستگذاری تا سیاستگذاری*، تهران، جزوه منتشر نشده، ۱۳۶۶، ص ۳۹-۴۱.

۲- همان، ص ۲۶.

۳- جیمز پی لستر، جوزف استوارت جی آر، *فرایند خط مشی‌گذاری عمومی*، ترجمه مجتبی طبری، تهران، نشر ساوالان، ۱۳۸۱، ص ۱۴۳.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

تدوین استراتژی در علم مدیریتی استراتژیک متناظر است. علمی که آن را روش منطقی عینی و سیستماتیکی برای اتخاذ تصمیمات بزرگ در سازمانها می دانند.¹ دیوید فرد آر، تدوین استراتژی را اینگونه توصیف می کند:

«تعیین ماموریت، شناسایی عواملی که در محیط خارجی، سازمان را تهدید می کنند یا فرصتهایی را بوجود می آورند، شناسایی نقاط قوت و ضعف داخل سازمان، تعیین اهداف بلند مدت، در نظر گرفتن استراتژی های گوناگون و انتخاب استراتژی های خاص جهت ادامه فعالیت»²

بدین ترتیب با توجه به تعریف مذکور درمی یابیم که استراتژی، مشابهت بسیاری با خط مشی عمومی دارد، بطوری که یکی از صاحب نظران معاصر، خط مشی گذاری³ و تنظیم استراتژی⁴ را یکی دانسته است. همچنین باید متذکر شد که قلمرو استراتژی سازمان است، در حالی که خط مشی عمومی، جامعه را در بر می گیرد و روابط حکومت و ملت را شامل می شود، و اگرگاهی از خط مشی⁵ بعنوان روش عملی ساختن استراتژی نام برده شده، نباید آن را با خط مشی عمومی⁶ که جامعیت و کلیتی فراتر از روش کار صرف دارد، یکی پنداشت.

بنابراین، بحث استراتژی از خط مشی جداست؛ اما قرابتی بین آن دو برقرار است که استراتژی را بعنوان موضوع فرعی یا مکمل خط مشی گذاری قابل طرح می سازد. در تنظیم خط مشی، رشد استراتژی نیز نهفته است. در مبحث استراتژی آنچه باید تقویت یا

1 - سیدرضا صالحی امیری، امیر عظیمی دولت آبادی، *مبانی سیاست گذاری و برنامه ریزی فرهنگی*، تهران،

پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، 1387، ص 66

2 - دیوید فرد آر، *مدیریت استراتژیک*، ترجمه علی پارسایان و سید محمد اعرابی، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی،

چاپ چهارم، 1382، ص 43

3-policy formation

4-strategy formulation

5 - policy

6- Public policy

فرآوری می شود؛ شناخت فرایند از علائم مستقیم و غیرمستقیم است که موجب حل مساله می شود؛ یعنی در حین اجرای استراتژی، شناخت علائم مذکور به حل مساله کمک می کند؛ و چون علائم بدست آمده از محیط بطور مداوم در استراتژی دخالت داده می شود، موجب تقویت استراتژی می شود. مباحث استراتژی یک بعثت تقابلات و تعاملات پیچیده، جنبه عملیاتی داشته، به این علت در مباحث خط مشی گذاری قرار می گیرند.

در استراتژی، بیشتر مسیر عبور مطرح است و نسبت به خط مشی در درجه دوم اهمیت قرار دارد. خط مشی گذاری بیشتر بر خطوط کلی و استراتژی بر راهکارهای اجرایی تاکید دارد. استراتژی در واقع راه رسیدن به خط مشی است. از آنجا که خط مشی و استراتژی با هم تداخل معنایی دارند، بهتر است که از ابتدا با هم لحاظ شوند. در تقویت استراتژی تغیرات و تنوعات استراتژی بیشتر مطرح است؛ یعنی تغیرات و تنوعات استراتژی موجب تقویت آن می شود. گاهی استراتژی، از عکس شدن خود تقویت می شود و یک نوع استراتژی شکل می گیرد که عبارت است از: استراتژی معقول یا غیرمستقیم. توضیح اینکه، گاهی ممکن است استراتژی شناخته شده به نتیجه نرسد (مخصوصاً در عملیات نظامی)؛ بنابراین معکوس آن که معمول نیست، دنبال می شود. البته این استراتژی معکوس اگر تکرار شود، خود، به صورت استراتژی شناخته شده در می آید که در مواردی عکس آن عمل خواهد شد. در این حالت بین استراتژی شناخته شده و معکوس آن، یک فرایند چرخش رخ می دهد. سازمانهای رقیب از استراتژی معکوس استفاده می کنند. استراتژی معکوس فراتر از راه های شناخته شده است و در مرحله اول، معقول به نظر نمی رسد و این خود باعث تقویت و بالندگی آن می شود.¹

در استراتژی همه جانبه مطالعات اولیه در مورد محیط و انعکاس آن به سازمان بعمل می آید همچنین ارزیابی خیزش های اجتماعی،

1 - مجتبی اسکندری، تبیین الگوی تصمیم گیری و سیاست گذاری امام خمینی، تهران، موسسه چاپ و نشر عروج، 1386، ص 233

صنعتی و فرهنگی، سیاسی، تشخیصی ص جو روانی حاکم بر محیط درون سازمان و مطالعات نهایی به منظور اعمال طرحهای پی در پی و ممانعت از تاثیر اندیشه های غیر، صورت می گیرد. در استراتژی همه جانبه، هنگام حل مساله فقط به یک بُعد از امکانات و توانایی ها اکتفا نشده، در واقع چندین استراتژی همزمان مطالعه می شود؛ به این دلیل که کل حساسیتهای آنها را در جو جامعه و خیزش های مختلف اجتماعی در مطالعه استراتژی جا دهد، و طرحهای پی در پی را اعمال کند تا در رسیدن به هدف مساله ای بروز نکند و هدف را تغیی ر ندهد.¹

4- سیاستگذاری

پیدایش سیاست گذاری، ریشه در آثار «لاسل» و «لرنر» دارد و سیاستگذاری عمومی که توسط «مارکس وبر» زمینه ای جاد تحلیلی آن فراهم و به عنوان شاخص اساسی دنیای مدرن در نظر گرفته شد، زمینه را برای ارتباط میان علوم سیاسی و دیگ رشته های اصلی علوم اجتماعی؛ مانند اقتصاد، جامعه شناسی، تاریخ، فلسفه و قوم شناسی، برای شناخت و بهبود خط مشی ها و سیاست گذاری ها، فراهم کرد.²

واژه Policy که در زبان فارسی به معنای سیاست یا خط مشی معنا شده است، وقتی در کنار واژه ی Public به معنای عمومی قرار گیرد، شاخه ای از دانش را با عنوان علم دولت، در عمل تشکیل می دهد؛ که برخی آن را زیرمجموعه علم سیاست و برخی نیز علمی مستقل قلمداد می کنند.³ این دانش، به مطالعه و تحلیلی عمل دولت ها می پردازد. سیاست گذاری های عمومی در واقع، تجلی اداره حکومت در عمل است؛ که آنها را می توان

1 - محمد سعید تسلیمی، تحلیل فرایندی خط مشی گذاری و تصمیم گیری، تهران، سمت، 1378، ص 180
 2 - کیومرث اشتریان، سیاستگذاری عمومی در ایران، تهران، بنیاد حقوقی میزان، چاپ اول، 1386، ص 13 و 14.
 3 - حمیدرضا ملک محمدی، مدرس و سیاست گذاری عمومی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول، 1383،

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

به عنوان مجموعه‌های ساختاری و مرتبط متشکل از مقاصد، تصمیمات و اعمالی که قابل نسبت به اقتدار عمومی در سطوح محلی، ملی و بین‌المللی هستند، در نظر گرفت. «بسیاری از سیاستگذاری‌ها و برنامه‌های فعلی دولتی به عنوان یکی از اهداف اصلی شان توسعه اشکال سرمایه اجتماعی را دارند، حتی اگر اهداف عینی شان همیشه در چنین بیانی نیامده باشد.»^۱

4-1-1- ویژگی‌های سیاستگذاری

«لاسول» یکی از پایه‌گذاران سیاست‌گذاری، سه ویژگی برای این دانش بیان می‌کند؛ که عبارتند از:

4-1-1- چندرشته‌ای (میان رشته‌ای):^۲

مراد از چندرشته‌ای یا چندجانبه بودن سیاست‌گذاری، آن است که این علم باید خود را از قید و بند معادلات محدود نهادها و ساختارهای سیاسی رها کرده و به جای آن خود را به شاخه‌های دیگری همچون جامعه‌شناسی، حقوق، اقتصاد و روان‌شناسی پیوند زده و در معادلات خود به حوزه‌های مختلف علمی مراجعه نماید.

4-1-2- راه‌حلیابی:^۳

راه‌حلی‌اب بودن این علم، بدان معناست، که این علم با مسائل واقعی جهان پیوند داشته و صرفاً در حصارهای آکادمیک باقی نمی‌ماند؛ بلکه به عالم واقع جری‌ان می‌یابد.

4-1-3- هنجاری و ارزشی:^۴

لاسول با هنجاری خواندن سیاست‌گذاری، بر آن است که سیاست‌گذاری، نباید بر

1- مرتضی نصیری، سرمایه اجتماعی و تاثیر آن بر سیاست‌گذاری عمومی، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران، 1387، ص 3

2 - Multi-Disciplinary
3- Problem Solving
4 - Explicitly normative

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

عینیت علمی پای فشارد؛ بلکه بایستی بپذیری که جدا کردن اهداف از ابزارها و یا ارزش‌ها از تکنیک‌ها، در مطالعه فعالیت‌های دولتی امکان‌پذیر نیست. در کنار این سه ویژگی، می‌توان به مسئله محوری، کل‌نگری در عین جزئی‌نگری، ثابت بودن از حیث چهارچوب‌ها و روش و متغیر بودن از حیث خروجی و پاسخی که به دنبال خواهد داشت، نیز اشاره کرد^۱.

2-4- تفاوت سیاستگذاری عمومی و علوم سیاسی

سیاستگذاری عمومی از علوم سیاسی به لحاظ تعاریف و مسائلی که مورد مطالعه قرار می‌دهند، فاصله می‌گیرد. به عقیده «پاتریس دی‌وران» این علم، با فاصله گرفتن از علوم سیاسی، خود را به عنوان بستر ویژه‌ای در جامعه‌شناسی مطرح می‌کند.

4-2-1- از نظر تعاریف:

علم سیاست‌گذاری از تعریف سیاست، به عنوان علم قدرت یا دولت، به تعریف سیاست به عنوان علم یا هنر اداره جامعه، عدول می‌کند.

4-2-2- از نظر عرصه‌ی پژوهشی:

علوم سیاسی به مباحث کلی مجردی، مثل آزادی، جنگ، صلح و .. می‌پردازد؛ اما علوم سیاست‌گذاری، ما را به عرصه‌ی فعالیت‌های خرد و اداری دولت که نمود عینی‌تری دارند می‌کشاند^۲.

3-4- تفاوت سیاستگذاری و برنامه‌ریزی

تفاوت‌های عمده این دو عرصه را می‌توان اینگونه برشمرد:

1 - کیومرث اشتریان، پیشین، ص 16

2 - همان، ص 17

4-3-1- سیاستگذاری، کلان نگر است اما برنامه ریزی خردنگر؛

4-3-2- در سیاستگذاری، نگاه بلندمدت داریم؛ اما در برنامه ریزی کوتاه مدت؛

4-3-3- در سیاستگذاری، معمولاً مقید به زمان نیستیم؛ ولی در برنامه ریزی دوره زمانی داریم؛

4-3-4- سیاستگذاری، مقید به بودجه و هزینه نیست؛ اما برنامه ریزی مقید به

آن است!

5- جایگاه مباحث سیاسی در قرآن کریم

قرآن کتاب هدایت است و بیشتر به ساختار جامعه توجه دارد. خیلی عنایت داشته که ساختار جامعه، ساختاری سالم و سعادت بخش باشد. این که ساختار جامعه چگونه باید باشد، قرآن به آن خیلی اهمیت داده است. اگر بگوییم که همه مسائل مطرح شده در قرآن درباره مسائل اجتماعی و جامعه سالم است به گزاف نگفته ایم؛ لذا تقریباً به مسائل عبادی و معاملی کمتر پرداخته و بخش اعظم آن به مسائل اجتماعی که مهم ترین آن مسائل سیاسی است اختصاص یافته است. سیاست یعنی تدبیر و از این رو «سائس» مرادف کلمه «قائد» است؛ در مورد ائمه داریم: «وساسه العباد». البته تدبیر دو گونه است: تدبیر صالح و تدبیر غیر صالح، در عرف سیاستمداران چنین است که باید به گونه ای تدبیر کرد که آن اهداف مورد نظر سیاستمداران پیاده شود، پس باید تمهیداتی برای اجرای آن اهداف فراهم شود؛ حالا قرآن اصرار دارد که آن تمهیدات از طریق صحیح باشد، مبادا از طریق غیر صحیح به هدف صحیح برسید که این منطق را قرآن قبول ندارد، یعنی از دیدگاه قرآن، سیاست، تدبیر صالح است. این معنا «تدبیر صالح» مورد نظر این آیه است: «ما کان لمومن و لامومنه اذا قضی الله و رسوله امر ان یكون لهم الخیره من امرهم» که در این صورت، این آیه بار سیاسی عظیمی دارد و می خواهد بگوید که اگر کسانی که مسئولیت اداره کشور را عهده دارند و مردم به آنها اطمینان دارند، اگر برای تدبیر امور تصمیمی گرفتند، اگر این تصمیم از روی موازین صحیح اجرا شد

1 - دکتر رضی، جزوه آموزشی، قم، دانشکده صدا و سیما، 1387

که این موازین صحیح در اختیار اولوالامر است، مردمی که اطلاع کافی ندارند طبیعتاً حق اظهار نظر ندارند؛ البته منظور مردم عادی است؛ برای مثال خیابانی که با عرض و طول مشخصی ساخته می شود، اگر اولیای امور تصمیم گیری کردند و با کارشناسان مشورت کردند و تصویب شد و به مصالح خود مردم هست، آن کسانی که به اولیای امور کمک می کنند همین مردم هستند، اما اگر فردی راضی نشد که مغازه اش خراب شود، در این صورت خواسته های شخصی او در برابر مصالح عمومی که دولت اتخاذ می کند، باید نادیده گرفته شود. این آیه دستور کلی می دهد که باید مردم عادی در مقابل تصمیماتی که نظام و مسئولان می گیرند که به مصلحت امت است و مردم نیز به این مسئولان اطمینان دارند، مطیع باشند، چون «اذا قضی» که در اول آیه آمده گویا در مورد حکم حکومتی است و احکام تشریحی را بگوید یعنی اولیای اموری که به فرمان خداوند کار می کنند آن حکمی است که از خداست. اگر مسائل اجتماعی و سیاسی که در قرآن است را به عنوان آیات الاحکام استخراج کنیم، چون منظور از آیات الاحکام، آیاتی است که یک حکم شرعی را در بر دارد و موضوعی را واجب یا حرام می کند و احکام اجتماعی و سیاسی نیز از احکام محسوب می شوند اگر اینها را بگیریم بمعنی الاخص دو آیه است و اعم آن همه قرآن است.¹

یکی از نظریه های مهم قرآن که محور اصلی مباحث سیاسی قرآن به شمار می رود، نظریه «خالی فیه اللهی» است این نظریه در پیشینه و پیدایش حکومت تردیدی به خود راه نمی دهد و پیامبران، تدبیرگران حیات اجتماعی معرفی می گردند.

*«انسان کامل که سمت رسالت الهی را داشته و حامل پیام خداست
اگر مظهر اسم اعظم بوده و کاملترین انسانها باشد کتابی را دریافت
می کند که کامل ترین کتابها بوده و تمام پهنه زمینی و وسعت زمان
و گستره تاریخی را در بر گیرد؛ لذا خدای سبحان قرآن را بعنوان
کتاب الهی برای هدایت همگان بر قلب مطهر رسول اکرم (ص) نازل*

1- فصلنامه علوم سیاسی، شماره 15 (گفتگو با آیت الله محمد هادی معرفت).

نمود.»^۱

« خداوند به کسانی که از شما ایمان آورده و عمل صالح انجام داده اند، وعده فرموده است که آنها را جانشین خود در زمین قرار دهد همانگونه که مومنین قبلی را به جانشینی خود گرفته است و همچنین وعده داده است که مومنین را به دین مورد رضایت خود هدایت کرده و خوفشان را به امنیت و آرامش تبدیل کند. عبادت کنند خدا را و برای او شریکی قایل نشوند.»^۲

این آیه شریفه، یکی از استوارترین مبانی اندیشه سیاسی است زیرا وعده حتمی خداوند متعال، بر رسیدن بندگان صالح به خلافت الهی است. امام علی (ع) ضمن بیان این مطلب، حضرت آدم را که نخستین بار خداوند عنوان خلیفه را در مورد او به کار گرفت^۳، به عنوان نخستین پرچمدار آبادانی در زمین معرفی می نماید.^۴

خداوند پس از توبه او (آدم) را به زمین فرود آورد تا با فرزندانش زمین او را آباد کند، و از جانب خدا بر بندگان حجتی باشد.

سپس امام به انتقال خلافت به جانشینان انبیا به طور کلی و به جانشین پیامبر (ص) به طور مشخص اشاره دارد که به معنای تداوم سیر تکاملی و تداوم نظریه «خلیفه الهی» می باشد. امام ذیل آیه 247 سوره بقره می فرماید: « ای مردم؛ برای شما در این آیات پندی است تا بدانید که همانا خداوند بعد از پیامبران، خلافت و فرمانروایی را در نسل آنان قرار می دهد.»^۵

1 - عبدا... جوادی آملی، پیرامون وحی و رهبری، انتشارات الزهراء، تهران، چاپ سوم، 1366، 325

2 - سوره نور (24) آیه 55 « وعدالله الذین امنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنهم فی الارض کما استخلف الذین من قبلهم ولیمکنن لهم دینهم الذی ارتضی لهم و لیبدلنهم من بعد خوفهم امنا یعبدوننی لایشركون بی شیئا »

3 - سوره بقره (2) آیه 30 « اِنّی جاعل فی الارض خلیفة »

4 - «... فأهبطه بعد التوبة لیعمر أرضه بنسله، و لیقیم الحجة علی عباده... »

5 - سوره بقره (2) آیه 247 « ایها الناس انّ لکم فی هذه الآيات عبرة، لتعلموا أنّ الله جعل الخلافة و الأمر بعد الأنبیاء فی أعقابهم. »

در مورد پیامبر(ص) می فرماید:

« رسول گرامی اسلام در میان شما مردم جانشینانی برگزید چنان که تمام پیامبران برای امت های خود برگزیدند، زیرا آنها هرگز انسانها را سرگردان رها نکردند و بدون معرفی راهی روشن و نشانه ای استوار از میان مردم نرفتند. »¹

از سخنان امام علی (ع) این مطلب به وضوح قابل استفاده است که تداوم خلافت الهی یک اصل است که اگر رعایت نشود اهمال در هدایت مردم خواهد بود و راهکار آن می تواند وراثت عالمان از پیامبران باشد که در سنت از آن سخن رفته است.

«در قرآن کریم مثال هایی فراوانی ذکر شده است . سی مثال از مجموع شخصیت مثال قرآنی، دارای ابعاد سیاسی روشنی است»²

از جمله این مثالهاست:

«آنان (منافقان) همانند کسانی هستند که آتشی افروخته اند(تا از تاریکی وحشتناک رهای یابند)، ولی همین که آتش اطرافشان را روشن ساخت، خداوند روشنایی آنها را گرفته؛ و در تاریکی ها رهای شان می سازد، در حالی که (چی زی را) نمی بینند. آنها کرو لال و کورند؛ لذا (از راه خطا) باز نمی گردند؛ یا همچون بارانی که از آسمان در شب تاریک همراه با رعد و برق در بیابان بسته بیبارد. آنها از ترس مرگ، انگشتانشان را در گوش های خود می گذارند تا صدای صاعقه ها را نشنوند. و خداوند به کافران احاطه دارد.»³

1- «و خلف فيكم ما خلفت الأنبياء في أممها، إذ لم يتركوهم هملا بغير طريق واضح و لا علم قائم.»

2 - کورانی، علی، اصطلاحات سیاسی، چاپ نشده

3- سوره بقره(2) آیه 17-19 «مثلهم كمثل الذی استوقد نارا فلما اضاءت ماحوله ذهب الله بنورهم و تركهم فی ظلمات لا يبصرون(17) صم بكم عمی فهم لا يرجعون(18) او كصیب من السماء فيه ظلمات و رعد و برق يجعلون اصابعهم فی آذانهم من الصواعق حذر الموت و الله محیط بالكافرين(19)»

«محمد فرستاده خداست؛ و کسانی که با او هستند در برابر کفار سرسخت و شدی، و در میان خود مهربانند؛ پیوسته آنها را در حال رکوع و سجود می بینی در حالی که همواره فضل و رضای خدا را می طلبند؛ نشانه آنها در صورتشان از اثر سجده نمایان است؛ این توصیف آنان در تورات است و توصیف آنان در انجیل، همانند زراعتی است که جوانه اش را خارج ساخته، سپس به تقویت آن پرداخته تا محکم شده و بر پای خود ایستاده است و به قدری نمو و رشد کرده که زارعان را به شگفتی وادار؛ این برای آن است که کافران را به خشم آورد؛ و کسانی از آنها را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، خداوند وعده آمرزش و پاداش عظمی می داده است.»¹

«داستان کسانی که مکلف به تورات شدند ولی حق آن را ادا نکردند همانند داستان درازگوشی است که کتابهای حمل می کند، (اما چیزی از آن نمی فهمد) چه بد است مثل گروهی که آیات خدا را انکار کردند و خداوند قوم ستمگر را هدایت نمی کند.»²

«خداوند از آسمان آبی فرو فرستاد و از هر دره و روخانه ای به اندازه آنها سیلابی جاری شد؛ سپس سیلاب بر روی خود کفی حمل کرد؛ (همچنین) و از آنچه (در کوره ها) برای بدست آوردن زینت آلات ی و وسایل زندگی آتش بر آن می افروزند کفهای مانند آن بوجود می آید- خداوند برای، حق و باطل چنین مثالی می زند.

1 - سوره فتح (48) آیه 29 « محمد رسول الله و الذین معه اشداء علی الکفار رحماء بینهم تراهم رکعا سجدا یتبتغون فضلا من الله و رضوانا سیماهم فی وجوههم من اثر السجود ذلک مثلهم فی التورثه و مثلهم فی الانجیل کزرع اخرج شطنه فآذره فاستغلظ فاستوی علی سوقه یعجب الزراع لیغیظ بهم الکفار وعد الله الذین آمنوا و عملوا الصالحات منهم مغفرة و اجرا عظیما»

2 - سوره جمعه (62) آیه 5 «مثل الذین حملوا التورثه ثم لم یحملوها کمثل الحمار یحمل اسفارا یئس مثل القوم الذین کذبوا بآیات الله و الله لا یهدی القوم الظالمین»

سرانجام کفها به بیرون پرتاب می شوند، ولی آنچه به مردم سود می

رساند [= آب ی فلز خالص] در زمین می ماند؛ خداوند این چنین

مثال می زند.»^۱

اینها تنها بخشی از مثالهای سیاسی قرآنی است که نیاز به پژوهش مستقل دارد. علاوه بر مثالهای سیاسی یک سری مفاهیم سیاسی در قرآن وجود دارد که یکی از زمینه‌های اصلی و بنیادین چالش‌های انسان معاصر در این مفاهیم است، امروزه مفاهیم اساسی و مهمی چون حکومت، رهبری، عدالت، آزادی و.. فراروی اندیشمندان جهانی قرار دارد و هر یک از این مفاهیم به نوبه خود انبوهی از علامت سؤال را با خود همراه داشته و در برابر نگاه انسان قرار می‌دهند، در حالی که کسی هنوز نتوانسته پاسخ نهایی آنها را بیابد و برای همیشه گره آنها را باز نماید. آیا بهتر آن نیست که بر چشمه زلال وحی وارد شویم و سؤال خود را در آنجا مطرح نماییم، بینیم آیا می‌توانیم پاسخ خود را از آنجا دریافت نماییم؟ آیا قرآن که «تبیان کل شیء» است و نور است و هدایت، پاسخ پرسش‌های سیاسی - اجتماعی را به خود انسان واگذار نموده و نسخه‌ای برای درمان این مشکلات ندارد؟ یا آنکه چون برای راهنمایی آمده و رسالت رهایی انسان از گمراهی را بر دوش می‌کشد و می‌خواهد او را به سرمنزل سعادت و کامیابی رهنمون باشد، برای هر پرسشی که انسان را به حیرت واداشته، پاسخی دارد و می‌تواند او را به سوی نور و تعالی و کمال راهنمایی کند. مگر قرآن نفرمود: «ما نور آشکاری را به سوی شما فرو فرستادیم.»^۲ و «کتابی که برای هر چیزی تبیان است»^۳

از سویی دیگر مگر قرآن انسان را به تدبیر در آیات و تفکر و اندیشه در پیام وحی

1- سوره رعد (13) آیه 17 «انزل من السماء ماء فسالت اودية بقدرها فاحتمل السيل زبدا رابيا و مما يوقدون عليه في النار ابتغاء حلية او متع زبد مثله كذلك يضرب الله الحق و الباطل فاما الزبد فيذهب جفاء و اما ما ينفع الناس في الارض كذلك يضرب الله الامثال»

2- سوره نساء (4) آیه 174 « و انزلنا اليكم نورا مبينا »

3- سوره نحل (16) آیه 89 « و نزلنا عليك الكتاب تبيانا لكل شيء »

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

دعوت نموده است^۱ و آیا قرآن شفا و رحمت برای مؤمنان نیست^۲ مگر رسول گرامی اسلام (ص) خطاب به مقداد و دیگر مسلمانان حاضر، در شأن قرآن و نقشی که می تواند برای زندگی انسان ایفا کند فرمود:

«آن هنگام که فتنه‌ها بر شما همچون شب تاریک پوشیده شد، به قرآن پناه ببرید. قرآن کتابی است که هر کسی آن را فرا روی خود قرار دهد، وی را به سوی بهشت سعادت و کرامت راهنمایی می‌کند و دلیل و راهنمایی است که انسان را به بهترین راه، هدایت می‌کند.»^۳

آیا بهتر آن نیست که مفاهیم سیاسی قرآن کریم را مورد تأملی دوباره قرار دهیم و ببینیم در عصر بی‌هویتی بشر و عصری که مسلمانان آهنگ بازگشتن به خویشتن دارند، آیا قرآن برای مشکلات اجتماعی - سیاسی چاره‌ای اندیشیده است؟ اگر پاسخ مثبت است، آن راه حل‌ها چیست؟

در عصری که مادی‌گرایی غرب و اندیشه‌های لیبرال دموکراسی، سیطره جهانی یافته‌اند و در اندیشه بلعیدن همه چیز عالمند، و شیوه و راه خود را پاسخ نهایی به تمامی مشکلات بشر معرفی می‌کنند و بشریت را به بردگی و زانوزدن و فدا شدن در برابر راه و رسم خود می‌خوانند، چگونه می‌توانیم با استفاده از واژگان قرآن در عرصه خط مشی گذاری سیاسی، راه خود را بیابیم و مزده افق سبز و روشنی از عدالت و آزادی برای دیگران داشته باشیم؟

«در نظام الهی، سی‌استگذار اصلی ذات اقدس خداوند است که علم محض، حکمت صرف و قدرت مطلق است و آورنده و مبین و مفسر و شارح آن انسان کامل معصوم و مصون از جهل و خطاست که سوجدو نیست تا به نفع فرد یا گروهی قانون را تفسیر، تبیین و اجرا کند. در

1 - سوره نساء (4) آیه 82 « افلا یتدبرون القرآن »

2 - سوره اسراء (17) آیه 82 « و ننزل من القرآن ما هو شفاء و رحمة للمؤمنین »

3 - « فاذا التبت علیکم الفتن کقطع اللیل المظلم فلیکم بالقرآن... »

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

این نظام، مسافر و حاضر با هم برابرند^۱ و عرب بر عجم امتیازی ندارد^۲ و پیامبر اعظم نیز یکسان برای سیاه و سفید و سرخ فرستاده شده است^۳ در نزد چنین قانونگذاری همه مردم بسان دندانهای شانه‌اند.^۴ آری در حوزه تدوین قانون، قانونگذار از جهالت، ضلالت، سفاهت، ظلم و مانند آن مصون است و در حوزه تبیین و تفسیر اجرایی نیز مفسران و شارحان و مجریان نخستین، انسان‌های وارسته و معصومانند و کارگزاران عصر غیبت نیز کسانی هستند که انگیزه آنان فقط عمل به قانون است و اساس این انگیزه همان اعتقاد به خدا و قیامت و عمل به اخلاق و عبادات است.^۵

جمع بندی

خط مشی عبارت از خط سیر و راهی است که انسان در پیش رو دارد و برای رسیدن به اهداف خود باید این مسیر را پیماید و علم سیاست رشته‌ای از آگاهی اجتماعی است که وظیفه آن شناخت منظم اصول و قواعد حاکم بر روابط سیاسی است با توجه به این دو تعریف می توان گفت: خط مشی های سیاسی اصولی هستند که بوسیله مراجع ذی صلاح در کشور وضع شده اند و بعنوان الگو و راهنما، اقدامات و فعالیتهای لازم در جامعه را رهبری می کنند.

خط مشی را به سه قسم تقسیم کردیم اول خط مشی های فراگیری (برخط مشی) که حاوی پیش فرض ها، معیارها و الگوها و رهنمودهایی است که خط مشی های عمومی باید از آنها تبعیت کنند. دوم خط مشی های هادی و راهنما که در واقع اصول و پایه خط

۱- سوره حج (۲۲) آیه ۲۵ «سَوَاءُ الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ»

۲- تحف العقول، ص ۳۰ «و لیس لعربی علی عجمی فضل الا بالتقوی»

۳- بحارالانوار، ج ۸۹ «أرسلت الی الابيض والاسود و الأحمر»

۴- تحف العقول، ص ۳۶۸. «الناس سواء كاسنان المشط»

۵- عبدالله جوادی آملی، جامعه در قرآن، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۷، ص ۸۸.

مشی گذاری هستند. سوم خط مشی های عمومی که تصمیم ها و سیاست های بخش عمومی است که توسط مراجع ذی صلاح از قبیل مجلس، دولت و قوه قضائیه اتخاذ می گردد. این خط مشی ها باید در راستای ابرخط مشی ها و خط مشی های هادی اتخاذ گردند.

در بخش دی گری این فصل به رابطه استراتژی و خط مشی گذاری پرداخته شد و بیان شد که استراتژی، مشابهت بسیاری با خط مشی عمومی دارد و در کنار این، سیاستگذاری را تعریف کرده و بیان کردیم که سیاستگذاری زمینه را برای ارتباط میان علوم سیاسی و دی گری رشته های اصلی علوم اجتماعی فراهم کرده است. بین سیاستگذاری و برنامه ریزی چهار تفاوت عمده وجود دارد که بیان شد.

با توجه به این که در این رساله به دنبال بیان خط مشی های سیاسی قرآن هستیم در آخر فصل به جایگاه مباحث سیاسی قرآن و اهمیت سیاست در قرآن به صورت کلی پرداختیم که در فصل های آینده تفصیل آن خواهد آمد.

دانشگاه باقر العلوم

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد